

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ЯКОСТЕЙ ПОЛІЦЕЙСЬКОГО

Матієнко Т. В.

Професійна діяльність висуває людині певні вимоги і накладає своєрідний відбиток на його особистість і весь спосіб життя. Служба в органах Національної поліції супроводжується екстремальними навантаженнями, діяльність відбувається в напружених, складних умовах, пов'язаних із застосуванням зброї, фізичної сили, спеціальних засобів. Від сумлінності та професійної майстерності особового складу залежать не тільки результати службової діяльності, але також життя і здоров'я працівників.

Ключові слова: морально-психологічні якості, тренінгові технології, толерантність, інтолерантність.

Профессиональная деятельность предъявляет человеку определенные требования и накладывает отпечаток на его личность и на весь образ жизни. Служба в органах Национальной полиции сопровождается экстремальными нагрузками, деятельность проходит в напряженных, сложных условиях, связанных с применением оружия, физической силы, специальных средств. От добросовестности и профессионального мастерства личного состава зависит не только результаты деятельности, но и жизнь, и здоровье сотрудников полиции.

Ключевые слова: морально-психологические качества, тренинговые технологии, толерантность, интолерантность.

Modern living conditions require an appropriate review of the role, tasks and place of many government agencies. First of all, it concerns the bodies of the National Police as a guarantor of law and order and stability in society. Regulatory basis of the activity of this body was being formed during the whole period of the formation of Ukraine as an independent state. Changes in public life have made many adjustments to the activities of the police, first of all in expanding their competence, improving forms and methods of activity. Some of these changes are standardized, but taking into account the current pace of public life development, even more of them require a corresponding standardization.

Today it is very actual to study the provision of constitutional rights and freedoms of the citizen by the police, since exactly they are entrusted with the function of protecting and ensuring the realization of human rights and freedoms, and in case of violation of these rights, they have the duty to take the necessary measures for their restoration.

It is well known that the professional activity of a policeman, whose object is a person, forms a complex system of interconnected, interdependent moral relations. The moral and psychological qualities reflect the professional obligations and ethical norms of behavior of the law enforcement officer. It goes about proper and necessary treatment from the point of view of professional ethics, specific norms of morality, humane attitude towards another person. The moral basis of the employee's behavior is such qualities as: a sense of professional duty, professional honor, justice, principledness, honesty, decency, compassion and empathy; courage, setting on observance of legality and official discipline; feeling of a partnership; humanity, etc.

The moral and psychological qualities of law enforcement officers are manifested in views, beliefs, feelings, behavior, rela-

tionships, attitudes towards other people. The leading moral and business qualities include: humanistic orientation, responsibility, kindness, politeness, tact, correctness, decency, honesty, justice, unity of speech and deeds, civic courage, determination, self-control, willingness to help, ability to remain objective.

Moral and psychological qualities are based on a stable, above all, moral motive or a certain set of stable motives, each of which has two sides: meaningful and dynamic. The meaningful side expresses the semantic essence of the motive, its content and position in the hierarchical structure of the motivational system of the law enforcement officer. The dynamic side reflects the degree of significance of this motive or set of motives for the officer of the Internal Affairs Bodies through the appropriate level of strength, the potential of his emotional expression and influence on his behavior.

The meaningful and dynamic aspects in their interaction form the energy-psychological potential of this induction, which is transformed into an appropriate instruction with the same potential. Moral-psychological as a holistic phenomenon has a cognitive-reflective, normative-assessment, regulatory, ideological-motivational, communicative, orienting, mobilizing, forming, predictive functions.

K. Rogers, as a representative of the humanistic theory, considered the centerpiece of the person to be self-esteem, the idea of a person about himself ("I-concept"), which is generated in interaction with other people. The ability to have flexible self-esteem, the ability under the pressure of experience to overestimate the system of values that arose before, is, in his opinion, an important condition for the integrity of the individual and his/her mental health in different life situations. As you know, the basis of self-esteem, in the first place, are the moral principles and criteria.

It is also worth paying attention to the fact that the key element of the I-concept of an adult is responsibility. In his professional activity, the police officer is constantly in a situation where it is necessary to control both his actions and actions of the citizens with whom he directly works. Therefore, the formation of responsibility is an important component of the moral and psychological training of police officers, which greatly increases the success of their professional activities. After all, the responsibility of the subject is a conscious performance of all the standards and requirements proposed him by the society.

Key words: moral and psychological qualities, training technologies, tolerance, intolerance.

Постановка проблеми. Дослідження багатьох авторів (а також практичний досвід) переконливо доводять, що формування професійно значущих якостей, навичок і вмінь не можна реалізувати шляхом лише лекційних занять, що носять пасивний та непродуктивний характер сприймання, не враховують специфіку служби, досвіду й потреб слухачів. Існують такі професійно значущі якості та вміння (наприклад, психологічні), які сформувані в умовах традиційного навчання можливо лише частково або взагалі нереально. Таким чином, для ефективного розвитку морально-психологічних якостей та специфічних професійних умінь поліцейських необхідні такі навчальні технології, які б забезпечували індивідуальний підхід щодо формування в практичних ситуаціях.

Стан розробленості проблеми. Проблема визначення розвитку професійно важливих якостей службової діяльності фахівців правоохоронної діяльності має теоретичні основи і практичні результати, що достатньо опрацьовані в дослідженнях Л.М. Балабанової, О.М. Бандурки, В.І. Барко, С.П. Бочарової, Л.Г. Дикої, О.В. Землянської, О.В. Іванової, С.Ю. Лебєдєвої, В.О. Лефтерова, Г.О. Литвинової, В.С. Медведєва, Л.І. Мороз, С.Ю. Пояркова, О.Д. Сафіна, Є.Ю. Стріжова, О.В. Тімченко, Г.О. Юхновця, О.М. Цільмак, С.І.Яковенко. У більшості сучасних теорій особистості моральні якості посідають провідне місце (гуманістичні теорії особистості К. Роджерса, Г. Олпорта й А. Маслоу тощо).

Мета і завдання дослідження – виявлення морально-психологічних особливостей розвитку якостей поліцейських та впливу тренінгових технологій на їх розвиток у процесі службової діяльності.

Результати дослідження. У процесі розроблення й проведення професійно-психологічних тренінгів важливо звернути увагу на дієвість та необхідність таких особливих принципів, які забезпечують розвиток професійних умінь та професійно значущих якостей:

1) принцип створення тренінгового середовища передбачає цілісність імітації професійної сфери на тренінгу, що досягається розробленням певного його формату. Сюжет і тема тренінгу, вправ та ігор визначаються типом професійної діяльності, проблемами, завданнями, що має на меті тренінг за своєю тематикою. (Тренеру слід ураховувати, що учасники можуть приходити з різних служб, мати неоднакові концептуальні уявлення і світогляд, соціальні установки, які не збігаються, тощо);

2) наступним є принцип реалістичності, який зумовлює релевантність вправ завданням тренінгу, валідність, надійність та оптимальну складність. Цей принцип передбачає відтворення певних фрагментів професійної діяльності учасників у процесі тренінгового навчання. Реалізація такого принципу сприяє технічній компетентності тренера, тобто уміння трансформувати мету тренінгу в систему конкретних навчальних завдань, підібрати відповідні до них інтерактивні вправи [2, с. 26];

3) принцип опори на досвід зумовлює необхідність включення у програму тренінгу вправ та завдань, які сприятимуть інтеграції, аналізу та рефлексії професійного досвіду. Цей принцип ґрунтується на концепції цілісності психічних явищ, яка розглядає знання, вміння та навички як компоненти досвіду суб'єкта. Індивідуальний досвід займає центральне місце в процесі інтенсивного перетворення базової системи психіки у функціональну. Отже, саме завдяки накопиченому в досвіді комплексу професійних умінь, суб'єкт спроможний виконувати відповідні функції. Цей процес є взаємозалежним, тому протягом професійного тренінгу відбувається не тільки динамічний розвиток професійних умінь, але й інтеграція загальної структури особистості на новому рівні;

4) принцип розвитку психічних функцій є результатом попереднього принципу, оскільки базова система психіки, яка представлена психічними функціями, збагачується у результаті тренування. Тому доцільно у програму тренінгу включати вправи та ігри, які розвивають психічні функції, що входять до складу про-

фесійних умінь та забезпечують розвиток професійно значущих якостей.

5) принцип спрямування вмінь на практичне застосування забезпечує мотивацію учасників до участі у тренінгу розвитку професійно значущих якостей. Практична необхідність певного вміння спонукає до активної позиції у тренінговому процесі. З іншого боку, важливим етапом тренінгу є віртуальне перенесення набутих умінь у практичну діяльність. Для цього існують різноманітні методи і прийоми. Під час гри за рахунок імітації особливостей професійної сфери діяльності або її певних ситуацій учасники мають можливість порівнювати і критично оцінювати вже наявні у них уміння та якості;

6) принцип дотримання балансу передбачає те, що під час навчання тренером варто поєднувати аналітичні вправи з творчою, експресивною діяльністю. Оптимальне співвідношення структурних і тренувальних вправ, інформаційних блоків та рольових ігор забезпечує ефективну взаємодію творчого та логічного мислення. А введення до структури тренінгу рухливих вправ (ігор, рухавок, розминок) сприяє динаміці групового процесу, дозволяє зняти втому, посилює активність учасників. Тренер варіює складність і значимість для учасників різних сукупностей обставин, в результаті чого всі учасники занурюються у світ гри і проживають у ній реальний відрізок життя. Зважаючи на цей принцип, професійно-психологічний тренінг містить сукупність ігрових способів і прийомів виконання діяльності, а також рефлексивних компонентів (аналіз досвіду, рефлексія думок, почуттів, вражень, зворотний зв'язок);

7) принцип креативності зумовлений тим, що саме вміння дозволяють поліцейським творчо та ефективно вирішувати складні проблеми в нестандартних ситуаціях під час виконання професійних завдань. Креативність у широкому розумінні слова – це творчі інтелектуальні здібності, здатність вносити дещо нове в досвід, породжувати оригінальні ідеї в умовах розв'язання та постановки проблем. Забезпечення цього принципу досягається введенням у програму тренінгу евристичних завдань, «мозкового штурму», рефлексивних вправ, застосуванням психомалюнків, а також використанням різноманітних ігор [1, с. 26].

І.В. Вачков вважає необхідним реалізацію у процесі тренінгу принципу метафоризації, який зумовлює застосування в системі тренінгових методів символів, образів і метафор. К.Л. Мілютіна пропонує з цією метою використовувати історії-притчі, які мають прихований психологічний зміст;

8) принцип розвитку загальнолюдських якостей разом зі спеціальними вміннями ґрунтується на позиції В.О. Татенка про «професіоналів із знаком мінус» та «професіоналізм навпаки». Адже загальновідомі факти, коли поліцейські, використовуючи свої професійні вміння, захищали інтереси злочинного світу. На думку автора, справжньому майстрові своєї справи притаманне загострене почуття природної справедливості, він платить добром за добро дієво, вчинково. Моральність, чуйність, людяність, чесність, сміливість, сумлінність складають фундамент його характеру. Таким чином, під час створення середовища тренінгу потрібно передбачати присутність у ньому як специфічних, так і універсальних елементів, які формуватимуть загальнолюдські якості разом зі спеціальними вміннями.

Отже, принцип розвитку загальнолюдських якостей у поєднанні зі спеціальними вміннями є основоположним. Він реалізується під час проведення рольових ігор, рефлексивних вправ тощо. Важливо зазначити, що вищезгадані принципи є дещо специфічними для професійно-психологічних тренінгів, зокрема для тренінгів розвитку професійних умінь. Водночас вони органічно взаємопов'язані з іншими групами принципів: етичних та керівних принципів поведінки учасників тренінгу, принципів навчання дорослих та створення тренінгового середовища. У їх межах можлива значна кількість модифікації різноманітних тренінгів розвитку професійних якостей.

Як ми вже зазначали, чим вищим є соціальний статус професії, тим більші вимоги ставить суспільство до її представників. Правоохоронна діяльність, що пов'язана з необхідністю постійної взаємодії з людьми, потребує низки деталізованих норм, які забезпечують моральні вимоги до професійної поведінки і діяльності працівників. Такі працівники повинні мати не лише комплекс спеціальних навичок, умінь, творчих здібностей до конкретного різновиду трудової діяльності, але й особливі морально-вольові якості. Правова регламентація професійної поведінки, владний характер повноважень, обсяг роботи, персональна відповідальність за її результат висувують особливі вимоги до особистості поліцейського та його підготовленості до реалізації професійних функцій [4, с. 103].

Загальновідомо, що професійна діяльність поліцейського, об'єктом якої виступає людина, утворює складну систему взаємоперехідних, взаємозумовлених моральних стосунків. Саме морально-психологічні якості відображають професійні зобов'язання та етичні норми поведінки працівника органів правопорядку. Ідеться про належне і необхідне поведіння з точки зору професійної етики, конкретних норм моралі, гуманного ставлення до іншої людини. Моральну основу поведінки працівника становлять такі якості, як почуття професійного обов'язку, професійна честь, справедливість, принциповість, чесність, порядність, співчуття і співпереживання; мужність, установка на дотримання законності і службової дисципліни; почуття товариства; гуманність і т.д.

Морально-психологічні якості правоохоронців виявляються в поглядах, переконаннях, почуттях, поведінці, стосунках, ставленні до інших людей. До провідних морально-ділових якостей належать такі: гуманістична спрямованість, відповідальність, доброта, ввічливість, тактовність, коректність, порядність, чесність, справедливість, єдність слова і діла, громадянська мужність, рішучість, самоконтроль, готовність прийти на допомогу, вміння залишатися вірним своїм переконанням у складних життєвих ситуаціях.

Офіційне прийняття працівником зобов'язання дотримуватися певних соціальних і професійних норм має значення тільки тоді, коли воно позитивно сприймається, переходить у його внутрішній план-переконання і відповідний стан морально-психологічної готовності до засвоєння своєї професійної ролі. Фундамент цієї готовності закладається під час навчання у ВНЗ: інтерес до професії, засвоєння наукових знань, формування професійних умінь, усвідомлення норм професійної діяльності. У єдності з усталеною орієнтацією його особистості на вищі моральні й етико-професійні ідеали,

ці цінності, закріплені в його професійно важливих якостях, будуть визначати його професійну готовність, надійність і придатність для подальшої служби протягом багатьох років.

Морально-психологічні якості ґрунтуються на стійкому моральному мотиві або певній сукупності стійких мотивів, кожний із яких має два боки: змістовний і динамічний. Змістовний бік виражає смислову сутність мотиву, його зміст та положення в ієрархічній структурі мотиваційної системи правоохоронця. Динамічний бік віддзеркалює ступінь значущості цього мотиву чи сукупності мотивів для працівника ОВС через відповідний рівень сили, потенціалу його емоційного вираження й впливу на його поведінку [5, с. 32].

Змістовний і динамічний аспекти у своїй взаємодії утворюють енергетично-психологічний потенціал цього спонукання, який трансформується у відповідну настанову з таким самим потенціалом. Морально-психологічне як цілісне явище має пізнавально-відображаючу, нормативно-оціночну, регулятивну, ідейно-спонукальну, комунікативну, орієнтуючу, мобілізуючу, формуючу, прогнозуючу функції.

К. Роджерс (як представник гуманістичної теорії) центральною ланкою особистості вважав самооцінку, уявлення людини про себе («Я-концепція»), що породжується у взаємодії з іншими людьми. Здатність до гнучкої самооцінки, вміння під тиском досвіду переорієнтувати систему цінностей, що виникла раніше, є, на його думку, важливою умовою цілісності особистості та її психічного здоров'я в різних життєвих ситуаціях. Як відомо, в основі самооцінки лежать моральні принципи та критерії.

Також варто звернути увагу на те, що ключовою ланкою Я-концепції дорослої людини є відповідальність. У своїй професійній діяльності поліцейський постійно знаходиться в ситуації необхідності контролю як своїх дій, так і дій громадян, із якими безпосередньо працює. Тому формування відповідальності є важливою складовою частиною морально-психологічної підготовки працівників поліції, що значно підвищує успішність професійної діяльності. Адже відповідальність суб'єкта – це свідоме виконання всіх пропонуєваних йому суспільством норм і вимог.

Вивчення феномена відповідальності в межах акмеологічних досліджень показує, що її зовнішні механізми, які проявляються в дотриманні законів, норм і правил, співвідносяться з внутрішніми: почуттям обов'язку, дисциплінованістю, інтернальним локусом контролю.

У локусі контролю А. Бодальов і В. Столін бачать одну з найважливіших інтегральних характеристик самосвідомості, що зв'язують відчуття відповідальності, готовність до активності і переживання «Я» [6, с. 66].

Важливим показником професійної компетентності працівників органів внутрішніх справ є толерантність. Дослідження багатьох науковців доводять, що толерантність – це інтегральна характеристика особистості, моральна якість індивіда, що характеризує терпиме ставлення до відмінних від наявних у нього поглядів, думок, звичок інших людей, незалежно від етнічної, національної або культурної приналежності. Принцип толерантності окреслює змістовно-етичні межі діяльності правоохоронців. Толерантність – це обов'язок сприяти утвердженню прав людини, демократії та правопорядку. Працівники поліції, які є носіями як особистісних,

так і професійних якостей, повинні надавати приклад толерантної взаємодії іншим групам населення.

Для розвитку толерантної особистості необхідно формувати такі основні компоненти: систему позитивних установок; комплекс індивідуальних якостей; систему особових і групових цінностей. Також (прямо чи опосередковано) формування толерантності сприяє розвитку комунікативної компетентності, емоційно-вольової регуляції, позитивного мислення працівників поліції. Адже для професійної діяльності правоохоронців необхідно адекватно оцінювати ситуацію та свої можливості щодо вирішення службових завдань [3, с. 56]. Толерантність не можна трактувати пасивною терпимістю. Тому на тренінгових заняттях важливо обговорювати проблеми активного ставлення до іншої особистості, соціальної групи, яке формується на основі гуманізму, прав, свобод людини. Адже толерантність – це особлива моральна якість, яка відображає активну соціальну позицію й готовність до взаємодії з людьми чи групами з різних соціальних прошарків. Межі толерантності у кожного працівника індивідуальні, хоча існують загальні положення, які визначаються нормами суспільства, законами держави, державними нормативними документами, а шкала індивідуальних варіацій толерантності – від повного відторгнення до повного прийняття особливостей соціальної ситуації, поведінки, які піддаються оцінюванню.

Із цієї точки зору варто вказати на важливість регулюючої функції толерантності, яка дозволяє стримувати неприязнь або надає конструктивний вихід із конфліктних ситуацій; орієнтує відносини на дотримання рівноправ'я, поваги, свободи. Найперше, що повинен знати правоохоронець, це те, що злочинність не має національності, а етнічна чи соціальна приналежність людини не може бути приводом для якихось особливих дій. Упереджене ставлення працівників поліції неприпустиме, оскільки може мати вплив на їхні дії під час виконання службових обов'язків, які часто бувають пов'язані з представниками різних прошарків населення. Для того, щоб проголошені декларації почали реально впливати на світогляд та поведінку поліцейських, необхідна систематична просвітницька робота

Більш глибоке розуміння толерантності на тренінгу досягається через дослідження її протилежності – інтолерантності. Інтюлерантність – це нетерпимість, заснована на переконанні, що твоя група, твоя система поглядів, твій спосіб життя стоять вище за інших. Це відсутність почуття солідарності, це неприйняття іншої за те, що він виглядає інакше, думає інакше, чинить інакше. Її результати можуть проявлятися в широкому діапазоні: від звичайної неввічливості, зневажливого ставлення до інших етнічних груп. Нетерпимість також може означати недобррозичливу та несправедливу поведінку відносно людей з іншими віруваннями, національністю, кольором шкіри, статтю тощо. Інтюлерантна особистість зауважує у себе гідності, а у інших – недоліки, щодо яких займає обвинувальну позицію, побоюється свого соціального оточення, у всьому бачить загрозу. Безпричинно підозрює, що їй шкодять, апатично чи підозріливо сприймає гумор, роздратовано реагує на будь-які жарти на свою адресу, віддає перевагу жорсткій владі. Також під час дослідження поняття «інтолерантність» ми виявили емоції, які притаманні людям із

такими якостями, як тривожність, фрустрація, агресія, ригідність, що можуть формувати нетерпиме ставлення у спілкуванні з оточуючими людьми [7, с. 84]. Слід зауважити, що внутрішні зміни завжди складні й вимагають часу. Тому тренінгові вправи спрямовані на оптимізацію особистісних якостей, розширення меж та переосмислення власного психологічного потенціалу.

Отже, розроблені на основі теоретичних і практичних досліджень принципи повинні сприяти процесу моделювання та проведення тренінгів розвитку професійно значущих якостей, вирішенню поставлених цілей і завдань, а також динаміці розвитку професіонала. Проведеними дослідженнями впливу психологічних тренінгів на розвиток професійно значущих якостей поліцейських установлено, що тренінг сприяє розвитку комунікативних та організаторських умінь працівників, у них відзначається зняття емоційної напруженості, поліпшується самопочуття і настрої, активізується особистісний та інтелектуальний потенціали, відмічаються позитивні зміни у поведінці й навчанні.

Особливого значення для успішного проведення тренінгів із поліцейськими мають особистісні якості та професійний рівень тренерів-психологів – ведучих психологічного тренінгу. Складниками компетенції тренера-психолога в органах поліції є такі: глибокі знання з психології, теорії та практики психологічного тренінгу; високий ступінь саморегуляції, довіри і партнерства; розвинені інтелектуальні якості, творчий підхід та прагнення саморозвитку; розвинені комунікативні якості, асертивність, емпатійність; компетентність у сфері організації діяльності й відомчої культури поліції.

Література

1. Васильев Н. Н. Тренинг преодоления конфликтов. Санкт-Петербург: Речь, 2006. 174 с.
2. Єсімов С.С. Формування професійно важливих якостей міліціонерів підрозділу із супроводу поїздів у процесі їхньої діяльності. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія «Психологічна». 2014. Вип. 2. С. 24-33.
3. Климов Е.А. Психология индивидуальных различий. Москва: МГУ, 1982. 267 с.
4. Лефтеров В.О., Монастирський В.М. Тренинг як форма професійного навчання працівників ОВС і курсантів вищих навчальних закладів МВС України // Теорія та досвід застосування тренінгових технологій у практичній психології: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Київ, 22 листопада 2003 р. / За наук. ред. Л.І. Мороз. Київ: КІВС, 2003. С. 101-106.
5. Левенець О.А. Тренинг інформаційно-пошукових умінь працівників органів внутрішніх справ : навчально-методичний посібник. Черкаси: Вид. Чабаненко Ю., 2008. 154 с.
6. Мороз Л.І., Яковенко С.І. Професійно-психологічний тренінг: підручник. Київ: ПАЛИВОДА А. В., 2011. 252 с.
7. Мороз Л.І. Теоретичні засади та організація психологічного тренінгу в органах внутрішніх справ: монографія. Київ: Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2005. 236 с.

*Матієнко Т. В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри психології та педагогіки
Одеського державного університету
внутрішніх справ*